

*Попова Юлия Александровна
студент(ка) ПО CAO - 21
Северо-Восточный федеральный
университет им. М.К. Аммосова
г. Якутск*

**ЭРИЛИК ЭРИСТИИН «БУУРА ДОХСУН» ОЛОНХОТУН СҮРҮН
ИДЕЯТА**

Аннотация: Саха олонхолорун биир сүрүн сюжета айыы бухатыыра уруу – хаан аймахтарын абааһы аймаҕыттан араначчылааһына буолар. Буура Дохсун орто дойду дьонун көмүскээн, абааһы анаарыйар атамааннарын – Буор Төһүүлэй, Өһөх Дүксүүлэ, Оҕо Дьобустаан бухатыырдары кытта өлөр-тиллэр охсуһууга киирсэн кыайталыыр. Кини ити мүччүргэннээх хорсун сырыыларын хоһуйуу – бу олонхо сүрүн темата.

Ключевые слова: олонхо, Эрилик Эристиин, Буура Дохсун, эпитет, саха литературата, саха тыла

*Popova Yulia Alexandrovna
student (s) PO CAO - 21
North-Eastern Federal University
named after M.K. Ammosova Yakutsk*

KEY IDEA OF THE YAKUTSK EPOS "BUURA DOHSUN"

Annotation: In the scientific work, the main idea of the work "Buura Dokhsun" is studied and the author's methods of describing

Keywords: olonkho, description

Олонхо орто дойду сирин-уотун ойуулааһынтан сабаланаар. Айына сизэр офонньор сүрэжинэн сөбүлээн айыы Нурабалдын диэн баай ыал кыһын ойох ылан ыал буолаллар. Ол олорон Айына Сизэр офонньор убайын Үрүн Аар Тойон үрдук солотун былдыһан үс сылы быһа үнүү-батас тутан охсуһар. Ол иһин киэбин толоро таарыйа кэлгийэн баран бу дойдуга көскө ытталлар. Орто дойдуга түһэн үс оҕону төрөтөллөр. Улахан уоллара Күөнэ чопчу түүлээх маҕан аттаах Күн Эрбийэ диэн. Иккис уоллара Мунна миинэр Буурба буулуур аттаах Буура Дохсун бухатыыр. Үһүс оҕолоро үс былас суһохтаах Үөкэйдээн Куо диэн кыыс оҕо... Бастаан Буура Дохсун хадаар майгылаах бухатыыр быһыытынан ойууланар. Ол курдук, төрөппүттэрин утары барар уонна хаһан да дьиэбэр эргиллиэм суоҕа диэн ыраах айанна турунар. Буура Дохсун Кыыс Ньургуну ойох буол диэн көрдөспүтүгэр Кыыс Ньургуммут сөбүлэммэт. Кини үс сылы быһа охсуһан кыыс иннин ылар. Кыыс Ньургун дьонун сөбүлэнин ылан уруу тэрийэллэр. Бу кэмэ Үөкэйдээн Куону абааһы бухатыыра Өһөх Дүхсүүлэ бухатыыр күүһүнэн ильдэ барар. Ону убайа Күн Эрбийэ Үөкэйдээн Куону быһыы охсуһууга турунар. Күн Эрбийэ ата Күөнэ маҕан ат Буура Дохсунна киһилии сангаран кэпсиир. Бухатыыр геройдуу сырыыллара сабаланыыларыгар бастакы төрүөт буолар. Олонхо сюжета итинтэн ыла уустугуран барар. Буура Дохсун хоодуот сырыыллара бииртэн бир солбуллан, бэйэ -бэйэлэриттэн сиэттиһэн, тиһиллэн иһэллэр. Олонхо сүрүн идеята айыы дьонун көнүл, дьоллоох олохторун, төрөөбүт дойдунун абааһы биистэриттэн араначчылааһын буолар. Олонхо персонажтара икки утарыта турар бөлөхтөргө – айыы дьонугар уонна абааһыларга хайдаллар. Маны таһынан олонхоҕо мифологической образтар кытталлар. Айыы бухатыыра Күн Эрбийэ абааһы абыгар түбэхэн өлө сыһар. Ол эрэри кинини өлөрө сыспыт бухатыырдарын Буура Дохсун кыайталыыр. Үөкэйдээн Куо, Одуна Ньургустай – дьүһүннээх үтүөтэ, майгылаах бастыҥа дьахталлар . Кинилэр айыы бухатыырдарыгар холоонноох доҕор буоланнар, орто дойдуга «»төрүүр оҕону төлкөлүүр, иитэр сүөһүнү күрүөлүүр, саха төрдө буолар төлкөлөөхтөр”. Олонхо бүтэһигэр Күн Эрбийэ уонна Одуна Ньургустай,

Алып Туйгун уонна Үөкэйдээн Куо холбоһоннор ыал буолаллар. Оттон Буура Дохсун бэйэтин курдук улуу бухатыыр Кыыс Ньургуну кытары ыдьиэ-уот тэринэллэр.

Эрилик Эристиин олонхо ойуулуур-дьүһүннүүр дэгэтин туттуута.

Олонхо – саха норуотун саамай чулуу поэтической айымньыта. Тыла-өһө чочуллубут формалаах, энин эгэлгэ кырааскалаах ойуулуур-дьүһүннүүр ньымата. “Айыы Дьөһүөл”, Буура Дохсун олонхолор автордара Эрилик Эристиин – саха литературатыгар уран тыл маастарын үрдүк аатын толору баһылаабыт суруйааччы быһыытынан биллэр. Ол туһунан кини олобун, айар үлэтин чинчийбит литературовед филологической наука доктора Н.Н.Тобуруокап манньк суруйар: “Эрилик Эристиин айымньыларын билигин да аахтааха, туох- ханнык иннинэ, кинилэр тыллара-өстөрө баайа харааха бырабыллар, хайдах эрэ киһи аахтар ааба олоруох курдук. Эрилик Эристиин айымньыларын геройдарын саналара букатын тус-туспалар, тыыннаах дьон кэлэн кэпсэтэ туралларын курдуктар. Оттон айылҕаны эгэлгэ-эриэккэс тылынан хоһуйуутун, тэннэбиллэрэ чабылхайын туһунан этэ да барбаппыт. Итинтэн да көстөрүн курдук, Эрилик Эристиин аабааччы, уран тыл маастарын быһыытынан үрдүктүк сыаналыыр, кини айымньыларын билингнэ диэри умсугуйан аабар”.

Саха тылын биир уратытынан дьүөрэ аһаҕас, бүтэй дорҕоон сэргэстээ туруулара эбэтэр кырата биир тыл иһигэр дьүөрэһиилэрэ буолар. Эрилик Эристиин олонхотугар бу норуотайымньытын уус-уран ураты чопчу тутуһуллубут.

Аһаҕас дорҕоон дьүөрэһиилэрэ: ытык ыаллар, дьоһун дьоннор, ааттаах ата, соргулаах соноҕоһо. Ити ассонанс диэн ааттанар. Бүтэй дорҕоон дьүөрэһиилэрэ.

Сиэлэн иһэр киһи

Сирэйи-харабынан

Сиритэ сынньан

Силлиэ буолла (53 стр.)

Итинник наардаммыт дорѳооннор этии бэйэтэ да истэргэ кэрэ, оттон ырыаба, олонхоѳо кыһанан, кычайан онордоххо өссө тупсар. Бу контекст строкалар «с» дорѳоонтон саѳаланаллар, ону туруору аллитреация диэн ааттыыллар. Сытыары аллитреация холобур Эрилик Эристиин олонхотугар эмиэ булуохха сөп:

Хайдах буолан

Хасса хахай ханы хааннанан, (61 стр.) эбэтэр:

Танханы

Тардынан тархатан (71 стр.)

Эрилик Эристиин олонхолорун тыла-өһө, ойуулуур дьүһүннүүр ньымалара баай чочуллубут.

Ханнык баѳарар литературнай уонна фольклорнай айымньыга эпитет сүрүн уус-уран ньыма быһыытынан туттуллар. Саха фольклористарыгар эпитет киэнник, диринник чинчиллэ илик.

Эрилик Эристиин олонхотугар тэнийбэтэх эпитеттар “Хара харахтаах”, “хаптабай кулгаах”, “Урун туулээх”, “Хара туулээх” уонна уһун тэнийбит эпитеттэр.

Абыс айгыраабат таһаалаах

Ача от кырыстаах

Араѳас далбар үктэллээх

Аан дойду буолан (6 стр.) эбэтэр кубулуйбат эпитеттары булуохха сөп:

“Дьоллоох дьолуо маѳан аартык алгыстаах аламай дугуй аартык” (22 стр.)

Олонхолорго анаан ийэ-дойду , айылба көстүүтэ, дьүһүлгэннэр, кинилэр ааттара, дьиэ-уот мала-сала, туттар сэбиргэллэрэ уо.д.а. эпитет көмөтүнэн эмоциональнай ойуулуур, киэргэтэр кырааскалара баай, айыы дьүһүлгэннэрэ сырдык, ыраас. Эпитеттарынан толоруллар эбит буоллахтарына. Абааһы аймаѳа харана, борон кыраасканан бэриллибит уонна эпитет өттүнэн соччо байытыллыбатах.

Суруйааччыт-олонхоһут ойуулуур, быһаарар, кизргэтэр эпитеттары хойуутук туттар буолан, айыы бухатыырдарын аттара олох ымпыктаан-чымпыктаан хоһуйуллубуттар. Ордук Буура Дохсун атын хоһуйуу быһаарар, ойуулуур эпитеттарынан баай. Күн Эрбийэ ата:

Тэһии бэйэтин тэнитиэх
Тилэри көмүс тэһииннээх,
Күлүмэх күүһүн күччүтүөх
Көһүүн көмүс көнтөстөөх (24 стр.)

Буура Дохсун атын хоһуйууга быһаарар, ойуулуур эпитет туттулууга үгүс:

Кускуктуу куугунуу көтөр
Курбуу көмүс кутуруктаах,
Сындыйыстыы сыыйылла көтөр
Сыспай көмүс сиэллээх,
Буурҕалыы бурулла көтөр
Буурай чаҕаан көбүллээх (24 стр.)

Эрилик Эристиин олонхолорун уус-уран уратынан эпитетар дирин уобарастаммыт хартыынананы биэрллэригэр Айыы бухатыырын көтөн иһэн хартыыната күүһүрдэр эпитетаттарынан хоһуйулууга - олонхоһут-суруйааччы тылы сөптөөхтүк дьүөрэлээн туттар талаанын көстүүтэ буолар.

Күүһүрдэр эпитеттар холобурдара:

Тибиилээх силлиэлээх
Тэбэнэс маҕан кынаттанан,
Төлөннөөх түбүктээх
Чүүччэх манна кутуруктанан,
Түрбүөннээх үнүү
Көнөһүннээх үнүү
Күүрээннээх сурах (89 стр.)

Онтон олонхо биир саамай кэрэ миэстээт Аал Луук маһы хоһуйуу.

Саха былыргы өйдөбүлүттэн тутулуктанан, олонхоҕо туох барыт атыннаах дууһалаах, тыллаах-өстөөх. Аал дууп мас иччитэ Алахчын Мичил хотун.

Ытык маһы ойуулааһыҥна Эрилик Эристиин киэргэтэр, ойуулуур эпитеттары туттубут.

Харан көмүс хатырыктаах,
Лохуор көмүс туорахтаах
Синньэ солко сэнилгэлээх,
Буорга тийэ
Мотуок солко мутукчалаах,
Кылааннах – өргөтөөх

Кыыс Ньургун (28 стр.) – бу күүһүрдэр эпитет бухатыыр дьахтар характерыгар, быһыытыгар-майгытыгар дьүөрэлээх. Саха тылын араас эгэлгэ кырааскалаах эпиттгара норуот айымньытын биир ураты уус-уран ойуулуур-дьүһүннүүр дэгэтэ буолар.

Сахалар тэннээһиннэрин тулалыыр эйгэ, айылҕа араас көстүүлэрэ, көтө:сүүрэр, кыыс үгүстүк туттуллаллар. Тэннээһиннэ сахалар олоһун дьаһабын, культуратын кытта сибээстээх. Эрилик Эристиин олонхолоругар көннөрү уонна тэнийбит тэннээһиннэр олус хойуутук туттуллаллар. Абааһы уолун Оҕо Дьулустаан мэтириэтин манньык ойуулуур:

Сытыйбыт быары
Сытыары уурталаабыт курдук
Сылырыттаҕас сымьахтаах,
Хааннаах хабаҕы
Хам баайталаабыт курдук
Хабылла сылдыар халтаһалаах
Бөхтөөх чабычаҕы
Умса уурбут курдук
Икки таллаҕар кулгаахтаах,
Хаарбах кэлиини
Ханньары бырахпыт курдук
Тигиллэҕэс бытыктаах
Отут хорууру өрө тутан

Өрүүтүгэр дылы

Буорга саайбыт курдук

Абыр-табыр

Ардай аһылардаах (209 стр.)

Эрилик Эристиин тэнгээһиннэрэ дын сахалы тыыннаахтар, саха олобун дыһаһын, хаһаайыстыбатын өрүттэрэ көстөллөр. Тэнгээһин олус ымпыктаан-чымпыктаан бэриллит, дьүһүннүүр тылларынан байытыллыбыт. Тыыннаах хартына диэн манньк ойуулааһыннары эттэхтэрэ.

Суруйааччы тэнгээһиннэрэ норуот үгэһигэр олобуран, ону аһан бэйэтин уус тыллаах, баай фантазиялаах айар дьобуруттан үөскээбиттэр.

Использованные источники

1. Ермолаев В.А. Чурапчы олонхоһуттара – Дьокуускай, 1994. – 154-261 с.
2. Эрилик Эристиин. Буура Дохсун. – Дьокуускай, 1993. – 84- 197 с.
3. Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору - М., 1994. – 45 с.
4. Филиппова Н.И. Олонхону оскуолаҕа уерэтии – М., 1981 – 11-34 с.